

ennek az anyagmennyiségnek beosztására nézve az állami normától esetleg eltérő módon is eljárniok. Íme, egyik módja annak, hogy a magyar középiskolák egy részének működése egyéni színezetet ölthessen, természetesen a törvény általános követelményeinek körén belül és a nevelés nemzeti jellemének a tantervben biztosított feltétele mellett. A politikus talán retrográd lépést látna ebben, de aligha a pedagógus, kinek szemében éppen nem lehet épületes látvány az intézmények egyformasága. Az első talán fájlalna, az utóbbi üdvöznél az állami befolyás csökkenését; az első az állameszme uralmát nézi csak, melynek szilárdsága szerinte az intézmények teljes azonosságától függ; a pedagógus értékesnek tartja az egyéni változatokat is, ha azok a közös célokat nem veszélyeztetik s a közműveltség talajának megtermékenyülését ígérik.

Tudatában vagyok annak, hogy fejtegetéseim osztatlan helyeslésre nem számíthatnak. Mindig voltak és mindig lesznek, kiket jobban gyönyörködtetnek a francia díszkert egyenesre nyírt fasorai, mint az angol parknak szeszélyesen egymásba fonódó, hajtásait szabadon kibocsátó facsoportjai; kiknek szemében fontosabb a közműveltség nivelláltsága, mint színvonalának kimagasló csúcspontoktól meghatározott emelkedettségé. Az álláspontoknak ez a különbözősége többé-kevésbé világnézeti ellentétekben gyökerezik, melyek át nem hidalhatók. Bizonyos csak az, hogy az élet nem egyforma, hanem végtelenül differenciált; és hogy új élet, folyton gazdagodó és mélyülő élet csak ott jöhet létre, ahol különbségek mérkőznek, surlódnak, harcolnak egymással.

A Magyar Pædagogiai Társaság XXXIV. közgyűlését megnyitom.

FINÁCZY ERNŐ.

KANT MINT PEDAGÓGUS.¹

A tudomány világa ez évben ünnepli Kant Immánuel születésének kétszázadik évfordulóját.

Emberi szempontból ez a kétszáz év nagy időköz. Hányan azok közül, akiket saját koruk ünnepelt, merültek el eközben az idők folyamában, a *feledésnek* tengerében. Ők reánk nézve csakis *voltak*, immár csak a *történetnek* alakjai; ők immár *nem élnek!*

Csak élőknek ülünk ünnepet: ünnepet ülünk az élő Isten-

¹ Felolvastattott a Magyar Paedagogiai Társaságnak 1924 április 12-én, Kant születésének kétszázadik évfordulója alkalmából tartott ülésén. A tanulmányunk második része (Kant filozófiai rendszere pedagógiai szempontból) helyszúke miatt a Protestáns Irodalmi Társaság folyóiratának, a Protestáns Szemlének Kant-jubileumi számában jelent meg. A szerk.

nek, a halálából feltámadt Jézus Krisztusnak és azoknak, kik *feltétlen értékek* képviselői és hirdetői és ezzel *ma* is egy jobb jövőnek megalapozói, s így — bár rég meghaltak — még *ma* is élnek.

Kant is él! A spekulatív filozófia abszolút fényétől elhomályosult ugyan egy időre az ő alakja, de amint a filozófusok a hegeli *teremtő* gondolkozás mámorából Helmholtz, Haym, Fischer Kunó, Zeller keltő szavára felébredtek, nagy seregben követik Liebmann jelszavát: „Vissza Kanthoz!": úgyhogy *ma* Kant a neokantianizmus hét irányban haladó iskolájában mint ható, a jobb jövőt előkészítő *erő* él!

Mi pedagógusok is a jobb jövőnek *nevelés* útján való munkálására vagyunk hivatva s így igen természetes, hogy a *magyar pedagógusok társasága* is Kantot, mint *magasabbrendű pedagógust*, külön e célra egybehívott felolvasó ülésében ünneplni kívánja.

Köszönettel tartozom igen tisztelt Elnökünknek azért, hogy a Kantról való megemlékezéssel engem bízott meg, kit kantianus nagyatyám útján a halás kegyelet szálai is Kanthoz kötnek. E személyi tényező is hozzájárult ahhoz, hogy Kantot elsősorban (I) professzori *személyiségében* és azután (II) *filozófiai rendszerében* kívánom mint pedagógust bemutatni.

I.

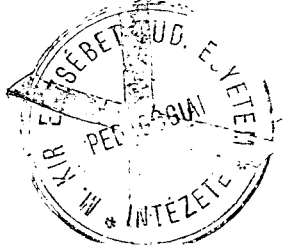
Igazán nevelőleg, fejlesztőleg csakis az hathat, aki életpályáját a *hivatás* szempontja alá helyezi; aki tehát arról van meggyőződve, hogy nem véletlen okozta, sem külső kényszerűség, hogy ez életpályára lépett, hanem a lelke mélyéből felhangzó isteni szózat hívta el e pályára, hogy ez életpályán egyénisége teljes odaadásával nem parancsszóra, sem az ellenőrzéstől való félelemtől indítatva, hanem belső szükségszerűséggel és éppen ezért szabadon és örömmel szolgálja a közjót. *A hivatás szempontja alá helyezett bármely életpálya nevelőleg, emelőleg hat a környezetre.* De áll ez nevezetesen oly életpályákról, amelyek egyenesen a neveléssel foglalkoznak, így a tanáriról.

Kant hivatásszerű professzor volt.

A *tudományszomj* vezette a nagytehetségű, de szegény ifjút, aki a latin iskolát is csakis Schultz Ferenc Albert főlelkész-pártfogása és a fiú óraadása mellett végezhetette, az egyetemre. Beiratkozott az alsóbb fakultásba, a *filozófiai fakultásba* s *itt fellelte otthonát.* Legtöbb társa fellépett a felsőbb fakultásokba, a teológiai vagy a jogi vagy az orvosi fakultásba: Kant nem. Hivatási érzete ide kötötte. Ez adott neki erőt minden nehézség legyőzésére. Anyja, mielőtt fia az egyetemre lépett volna, apja még egyetemi hallgató korában halt meg, mind a ketten, mint szegények, *conductus* nélkül eltemetve. Kant magára volt utalva, órák adásával tartotta fenn magát s már akkor segélyezte árván hagyott hat testvérét. 1746-ban, még mint

a filozófiai fakultás hallgatója, beadja az „Eleven erő“-ről szóló értekezését, mely 1747-ben jelenik meg nyomtatásban, s amelyben az önálló gondolkozó érzetében lekicsinyli azokat, akik a tekintélyek előtt meghajolnak. Értekezésében közvetítő álláspontot foglal el Descartes és Leibniz közt és értekezését professzori hivatottságától áthatottan e jellemző szavakkal fejezi be: „Pályámat, melyet jární fogok, előre megállapítottam. Ráléptem s nincs mi abban megakadályozzon, hogy azt ne folytassam.“ S e szavát beváltotta. Maradt filozófus kilenc évi nevelői állásban is; míg végre 1755 április havában promoveál és szeptember 27-én tartott dissertatiójával *habilitálja* magát mint *magister legens* a köznigsbergi egyetemen. Kétszer is pályázott a köznigsbergi egyetemen (1756- és 1758-ban) megüresedett tanszékekre, eredmény nélkül. 1764-ben Berlinből felkínálta neki a minisztérium a költészettan tanszékét: ezt meg Kant, mint sajátos hivatásának meg nem felelőt, nem fogadta el. Kant el nem csüggedett. Hisz magántanári állásában is előadhatta a filozófiai fakultás körébe eső legtöbb tantárgyat nagyszámú hallgatóság előtt. Boldog volt, mert hivatásának élhetett tizenöt évi magántanároskodása ideje alatt is. Csak 1770-ben jutott rendes professzori álláshoz a logika és metafizika tanszékébe. A Jénába, majd Erlangenbe történt meghívását nem fogadta el; sőt Nagy Frigyes mindenható és előkelő gondolkozású miniszterének, Kant tisztelőjének ajánlata elől is kitért, midőn az Halléba kívánta kineveztetni rendkívül nagy fizetéssel (évi 800 tallér) és az udvari tanácsosi cím adományozásával. Kant hű maradt az ő alma materéhez, nem imponált neki sem a pénz, sem a cím. Professzori hivatásának úgy, mint eddig, továbbra is az ő alma materéhez híven, és pedig annak *alsó fakultásán* emelkedett lélekkel kívánt élni.

Alsóbb e fakultás — Kant meggyőződése szerint — *nem* a tudomány, hanem csakis az élet szempontjából. Az élet, s így az állam kormánya is többre becsüli a felsőbb fakultásokat, mivel ezek készítenek elő a különböző életpályákra, melyek által a kormány alattvalóinak életét is irányíthatja. De az *egyetem* szempontjából — Kant meggyőződése szerint — az artes fakultását, a filozófiai fakultást illeti meg a *primatus*. A középkorban, akkor, midőn a pápai és a császári hatalom mellett az egyetem volt a harmadik világhatalom, a filozófiai fakultás volt a tudósok közfelfogása szerint az egyetemnek alapja. „Universitas in artibus fundata.“ A bécsi egyetem alapszabályai szerint (1365) a filozófiai fakultás: *Filia primogenita et ob ejus foecunditatem praedeliata pia matrix ceterarum facultatum*. A kieli egyetem filozófiai kara pecsétjének körirata szerint: „A filozófiai kar a tudományok közös köteleke.“ Értjük, hogy a középkorban a filozófiai fakultáshoz tartozók választották körükből az egyetem rektorát, és pedig az olaszországiak a scholárok (egyetemi hallgatók) sorából, míg a párizsi típus szerint alakult egyetemeken a filozófiai fakultás tanárai közül.

Kant büszke arra, hogy hivatásérzete őt éppen ezen fakultáshoz köti. Ez a fakultás az, mely Kant szavai szerint a tudományt a tudományért, önmagáért műveli s mivel nem másért, azért tanulmányozásában teljesen szabad. „Csakis az *észnek* és nem a kormánynak törvényhozása alatt áll.” (Streit d. Facult. I. kiad. 25. l.) E fakultás, mivel csak az igazságot szolgálja, arra van hivatva, hogy a többi fakultásokat az igazság szempontjából ellenőrizze s ezzel alaposáguk érdekében és egyoldalúságuk elkerülése céljából nekik szolgálatára legyen. „Am nevezze e fakultást a teológiai fakultás rátartóan a teológia *szolgálójának* (ancilla theologiæ) — így szól Kant —: a kérdés csak az, hogy ez az ancilla az ő kegyelmes asszonya előtt a *fáklyát viszi-e*, avagy csak uszályát hordja utána?! Csak el ne kergessék, csak száját be ne kössék; ez igénytelensége, mely csak azt kívánja, hogy maga szabad lehessen, de más se korlátoztassék szabadságában, hogy így csak az igazságot kutassa minden egyes tudomány érdekében s kutatása eredményét a felsőbb fakultások szabad rendelkezésére bocsássa: ez bizonyára még a kormány szemében is gyanúmentessé, sőt nélkülözhetlenné teszi.” (Streit d. Fac. I. kiad. 26. l.) „A szaktudományok tényleg alapozásra szorulnak: a medikus a természettudományi ismeretek kritikájára, a jurista a jog és morál ismeretére, a teológus a metafizikára, a géométer általában az észismeretekre. Enélkül a szaktudós ciklopuszá, azaz egy szeművé válik, aki a dolgokat csak *egy* szempontból nézi; a filozófiai fakultás feladata, hogy a tudomány jelöltjét egy második szemmel, a bölcsesség szemével lássa el, azzal a bölcseséggel, amely arra képesíti a tudóst, hogy minden ismeretének igaz értékét az *ember rendeltetése* szempontjából ítélje meg.” „A tudománynak csak annyiban van igaz benső értéke, amennyiben az a *bölcsesség* orgánuma. Mint ilyen, nélkülözhetetlen; de bölcsesség nélkül veszedelmes birtok, mely arra hajlik, hogy birtokosát önhitté, darabossá (ungeschlacht) és inhumánussá tegye.” „Ennek megakadályozása, illetőleg a tudománynak humánussá való tevése a filozófia professzorának feladata.” (L. Kant Logikája bevezetésének III. r.)

A filozófia eszerint az iskolaszerűség határain túlnő. Az iskola világgá tágul, a filozófus bölcsé lesz, kinek tulajdonképeni feladata a legfőbb célnak, vagyis az *ember rendeltetésének felismerése és saját személyében való előterjesztése*. (Kant: Kritik d. reinen Vernunft. Kirchmann-féle I. kiadás, 645—6. l.) Amennyiben ezt személyében tökéletesen megjelenteti, ő a bölcsnek *eszménye*. (U. o.) Ő volna azután arra hivatva, hogy a kutatás technikusaiknak: a matematikusnak, a fizikusnak, a logikusnak alkalmazhatóságát felülbírálja s tudományukat eszközül használja az emberi ész lényeges céljai megvalósítására. (U. o.)

Kant maga az ő bizalmas barátjához, Herzhez 1778 június havában írt levelében „akadémiai életének mindig szem előtt tartott főcélját abban látja, hogy jó és alapelveken nyugvó

érzületet terjesszen, azt jóirányú lelkekben megerősítse avégett, hogy ezzel a talentumok kiképzésére az egyedüli célszerű irányt megadja“. (VIII, 419. l.) Ez érzülettől áthatottan *hivatásszerűen* és éppen ezért *szabadon* működött mint professzor.

Előadásainál használt ugyan — a kormány utasítását követve — tankönyveket, amennyiben azok léteztek; hogy miképen, azt előadásainak 1765-ben az egyetem fekete táblájára közzétett hirdetése megmondja: „A szöveg szerzője ne tekintesse a megítélés ösképeének, ő csak alkalomadója annak, hogy fölötte, sőt vele szemben ítélkezzünk.“

Előadásának formája azért is nem volt dogmatikus, nem készlet kívánt nyújtani, mint a XVII. században az egyházi tanal vagy a XVIII-ikban Wolff rendszerével egyezőt. Kant szerint „nincs kész, elismert filozófia, amelyet taníthatnánk, sőt ha volna ilyen, amelyet mint készlet megtanulhatnánk, úgy ez mint megtanult filozófia megszűnne filozófiának lenni; az ily ismeret csak történeti és nem filozófiai lenne. A filozófiai gondolkozás ember másnak romjain építi fel saját rendszerét; állandó jellegű filozófia nincs. Tanulhatunk matematikát, fizikát, történetet, de nem filozófiát. Csakis *filozofálásra* taníthatunk; úgyhogy hallgatóinkat gyakorlat és eszük önálló használása útján, a természet és történet kísérletei és tényei filozófiai átgondolása útján önállósítjuk“.

E célból adja elő Kant a fizikai geográfiát, melyet eddig még az egyetemen senki sem adott elő, s amelyben a földet mai alakjában, az embert természeti állapotában, az államok és népek (Völkerschaft) állapotát adja elő; és ezzel váltakozva előadja az antropológiát, amelyet ugyancsak ő kíván, mint annak első tanára, akadémiai disciplinaként bevezetni s „amelyben — Herznek 1773-ban irtlevele szerint — meg akarja nyitni az összes tudományok, az erkölcsök, az ügyességek, a társalgás és azon módszerek forrásait, amelyekkel az embert fékezhetjük, fölötte uralkodhatunk“. „...Megfigyelem állandóan a köznapi életet is, úgy, hogy hallgatóim kezdettől fogva mindvégig soha gépies tevékenységre, hanem azzal, hogy folyton arra indíttatnak, hogy az én megjegyzéseimet a maguk saját tapasztalataival egybe hasonlítsák, mindenkoron kedvesen mulattató tevékenységre indíttatnak. Időközönként azzal foglalkozom, hogy e nézetem szerint igen kellemes megfigyelő tanból az ügyességnek, az okosságnak, sőt a bölcseségnek propædeutikáját készítem el az akadémiai ifjúság számára, amely a fizikai geográfiaival együtt minden másnemű oktatástól különbözően világismének volna elnevezhető.“ (L. Kirchm. VIII, 412—3.)

Elejét akarja venni ezzel Kant „a filozófiai oktatás azon hibájának, mely szerint az ifjúság okoskodni tanul, még mielőtt elégséges történeti ismerettel bírna; betanult általános fogalmakkal operál: innen a filozófiai iskolák előítéletei, melyek makacsabbak és gyakran ízléstelenebbek, mint a közönségesek; innen ez ifjú gondolkozók azon éretlen fecsegése, mely bármily

önhittségnél is vakabb és bármily tudatlanságnál is gyógyíthatatlanabb". (Az 1765-i előadásokról való jelentésben.)²

Hogy Kant előadásai tényleg nagyon vonzóak voltak, azt nemcsak az a tény mutatja, hogy előadásait nemcsak a studensek nagy számmal (a publikumot a 80-as években vagy százan, a privátelőadásokat vagy húszan), hanem magasabb állású férfiak is sűrűn hallgatták; sőt a helyőrség tisztjeinek, még az orosz megszállás idejében az orosz tiszteknek is azok felkérésére külön előadásokat tartott.

Mint igaz pedagógus, Kant nem elégedett meg azzal, hogy hallgatóit a filozófia hallgatására előkészítse, előadásait hallgatásban mélyíteni, bennük a filozófiai gondolkozást önállósítani kívánta, és pedig hirdetett és megtartott disputatóriumok, examinatóriumok, repetitóriumok útján. Egész életét, minden idejét pedagógiai szempont alá helyezett professzori hivatása foglalta le. Magántanársága idejében *előadásainak* heti óraszámát 28-ra is emelkedett s rendes tanárságának és rendkívüli (75 számra gyarapodott) irodalmi tanítói működésének még utolsó éveiben is 8–12 között ingadozott.

Személyiségének teljes odaadásával végzett e professzori hivatásérzete magyarázza meg azt is, hogy a kétszer is házasságra kínálkozó alkalmat töprenkedve nem használta fel: hisz volt családja studenseiben és ifjabb kollégáiban, akik közül rendes tanársága idejében naponta kettőt, hármat, rendkívüli alkalmakkor ötöt is szívesen látott ebédre vendégül.

S Kant, e gyöngye testi szervezetű férfiú, bírta e nagy szellemi professzori munkát 72 éves (1796) koráig anélkül, hogy azt ellensúlyozó nyaralással, utazgatással megszakította volna. Königsberget csakis nevelői állása közben hagyta el; ő, ki fizikai geográfiájában oly szépen írja le a hegyeket, soha életében hegyet nem látott. Szellemi egyensúlya helyreállítására nem volt szüksége, mert gondoskodott életrendjével és napközben egymást ellensúlyozó felváltó szellemi munkásságának beosztásával arról, hogy ez egyensúly meg ne zavartassék.

Bámulatos pedagógiai és higiénikus művészetre, rendkívüli önfegyelméletre vall, hogy az oly intenzíve, legmélyebben gondolkozó férfiú, akinél a gondolkozás tárgya szokott a gondolkozón uralkodni, mégis képes volt minden napra kijelölni és be is tartani e gondolkozása időtartamát és az éppen ezt ellensúlyozó szórakozásának idejét és olvasmányának tartalmát és tartamát. Télen-nyáron 5 órakor kelt fel; 7, illetőleg 8 órától kezdve tartotta meg előadásait. 1 órakor ebédelt, 2–3 óráig ven-

² Professzori ténykedése ideje alatt Kant a következő tantárgyakat következő számú félévekben adta elő: 1. logikát 54-szer, 2. metafizikát 49-szer, 3. fizikai geográfiát 46-szor, 4. morálfilozófiát 28-szor, 5. antropológiát 24-szer, 6. elméleti fizikát 20-szor, 7. matematikát 16-szor, 8. természeti jogot 11-szer, 9. filozófiai enciklopédiát 11-szer, 10. pedagógiát 4-szer (ez a filozófiai tanárokra nézve soros kötelező tantárgy volt), 11. mechanikát 2-szer, 12. mineralógiát 1-szer, term. teológiát 1-szer.

dégeivel társalogva. Ezután legalább 1 óra hosszát sétált; séta után olvasgatott, meditált. Olvasmányának tárgya ilyenkor nem elvoñt, hanem konkrét, szemlélhető tárgyú volt. Különösen kedvelte az útirajzokat s a szépirodalmi körből az elmés, szatirikus iratokat (Hudibras, Don Quixote; Swift iratait). 10 órakor lefeküdt.

Kant életének e testi és lelki dietétikai önfegyelmező életrendje magyarázza meg, hogy gyöngye testi szervezete dacára is 80 évet élt. 1804 február 12-én a haldoklónak nyújtott segélyt hálásan visszautasítva e szavakkal: „Jól van ez így!“ halt meg.

De nem a mulandóság, hanem az eszményi professzor ma is élő képével, amint azt Herder — aki 1762—4-ig Kant hallgatója volt — festette meg: búcsúszom elméletét hivatásos életében megismerő nagy pedagógusunktól. „Szerencsés voltam — így szól Herder — filozófust ismerni, aki tanárom volt. Javakorában megvolt benne az ifjúnak vidám élénksége, mely — amint hiszem — elkísérte őt legvégsőbb koráig. Nyílt, gondolkozásra teremtett homloka pusztíthatlan derűtségnek és örömmek volt székhelye; ajkairól pedig gondolatokban túláradó beszéde folyt; rendelkezésére állott a tréfa, az élc, az elmésség; tanítóelőadása a legmulattatóbb társalgás volt. Ugyanazon szellemességgel, amellyel Leibnizot, Wolffot, Baumgartent, Crusiust, Hume-ot boncolta és Newton, Kepler, a fizikusok törvényeit fejtegette: ugyanazzal karolta fel Rousseau-nak ez időben megjelent iratait, Emiljét és Héloïse-ját, valamint a tudomására jutott minden természeti felfedezést, értékelte azt, hangsúlyozva végre is mindig a természet elfogulatlan ismeretének és az ember morális értékének fontosságát. Előadása és társalgása élénkítésének forrásául szolgáltak: az ember, a népek, a természetnek története, a természettan, a matematika, saját tapasztalatai; semmi ismeretreméltó nem volt szemében közönyös; semmi ármány, semmiféle felekezetieskedés, semmiféle előítélet, semmiféle névimadás őt nem érdekelte szemben az igazság terjeszkedésének és világossá válásának érdekével. Önálló gondolkozásra bátorítá fel és kedvesen kényszeríté erre az embert, anélkül, hogy lelke a zsarnokoskodást ismerte volna. Ez a férfiú, kiről legnagyobb hálával és hódoló tisztelettel emlékezem meg: Kant Immánuel, kinek képe ma is kedvesen áll előttem.“ (L. Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität. Suphan-kiadás, XVII, 404 l.) Hozzátehetem: előttünk is, mint az egyetem filozófusának pedagógiai-didaktikai irányú eszményi professzori alakja.

SCHNELLER ISTVÁN.